

ЕНЕРГЕТИКА ЧИНУ ЯК ДОМІНАНТА СТИЛЬОВОЇ ПАЛІТРИ ЄВГЕНА МАЛАНЮКА

У статті йдеться про національно-екзистенційну зумовленість функціонування української літератури як "держави слова", яка особливо увиразнилась у період 20–30-х років минулого століття. Автор говорить про наснаженість поетичного слова Є. Маланюка енергетикою героїки та звитяги в умовах загрози національному буттю.

Ключові слова: стиль, екзистенція, психіка, національна ідея, мова символів, ритміка, фоніка.

Natalya Maftyn. Energetics of Action as Dominant of Stylistic Palette in Yevhen Malaniuk's Oeuvre
The essay is about national existential precondition of Ukrainian literature's functioning as a 'state of word' which became especially distinct in the 20s–30s of the previous century. The researcher considers Y. Malaniuk's writings as full of heroic and victorious power in conditions of threat to national being.
Keywords: style, existence, psychics, national idea, language of symbols, rhythmics, phonics.

Національно-екзистенційна зумовленість функціонування української літератури як "держави слова" особливо увиразнилась у період 1920 – 1930-х років. У працях Д. Донцова і Є. Маланюка "громадський обов'язок" митця (виходячи з реалій української екзистенції) полягав насамперед в "озброєнні духом великої ідеї" (Є. Маланюк), у "проповіді героїки, боротьби за великі й шляхетні цілі grand styl'ю" [2, 7], а чільним завданням було творення наративу національного визволення. Мистецтво в умовах загрози національному буттю трактувалося як зброя, а митці – як лицарі, вартові справжньої реконкїсти:

"Мистецтво для мистців! Не для спекулянтів, плагіаторів, кльовнів і відпустових калік. Для мистців, що йдуть кроком в крок з своєю добою – тривожно і гарно! Ці мистці вже перегукуються як вартові стійки між собою; їх єднає в одно спільність душевного напруження. Мистці, які дивляться на життя і на матерію не риб'ячими очима об'єктивних, але очима візонера і борця, який кохає долю, добру і злу, як повітря непевний завтра летун, як тигра непевний життя ловець, як різьбар глину, або як мислитель душу свого народу, з якого прагне вирізьбити націю, вдихнути в неї не євнуську, а горду і не смертельну душу. Який виорював би занедбану психіку народу не словами, але зубами дракона і засівав би її вогнистим насінням Бога, якого чує в собі" [2, 257].

Услухаймось у ці рядки: чи це не емоційно-інтелектуальний портрет Є. Маланюка – поета, воїна, громадянина? Саме таким митцем був і є в нашому духовному просторі "залізних імператор строф" – "домінус Маланюк". Той, чиї плечі також "обнімала державна блакить", чиї вірші, як когорти, "металом – морітурі! Сурмлять майбутньому салют". Той, хто наснажив власне життя і власну творчість енергією "чину" – дії під знаком високої мети. Такою метою для Є. Маланюка, як і для його соратників по перу, стала національна ідея, ідея політичної й державної самостійності, відвоювання власних теренів – духовних і територіальних.

Як довго сахалися (та й нині ще сахуються!) в Україні і прізвища Д. Донцова, і поняття "чину". Однак саме проголошена Д. Донцовим у період міжвоєнного двадцятиліття доктрина державницької літератури та сформована вісниківцями концепція "естетики чину" визначили пошуки "grand styl'ю", великого стилю, що втілив би у слові пасіонарну енергетику українства, наснажив слово "ідею високого, краси, вищої від мізерного плотського

існування”, стилю, що творив би священне поле національної реконквісти, зводив міцні підмурівки держави слова.

Силоне поле “Art militans’у”, мистецтва, сповненого пасіонарної енергетики, твореного “вісниківцями”, особливо потужно пульсує в поезії Є. Маланюка періоду його ранньої творчості. Цю енергію стилю акцентують чільні дослідники, що аналізували творчість поета: Л. Куценко, Т. Салига, Ю. Войчишин, М. Нервлий, Г. Клочек, О. Баган.

“І все ж таки: в началі було – Слово! / І все ж таки – начальний дух – Любов!” (“Істотне”). Не млява, слинява, розлізла... Гірка і пристрасна, сповнена “полум’я залізного”, коли “нитками тріскаються нерви”. Умотивована цією любов’ю готовність і на смерть, і на вигнання за любов до рідної землі, отже, сповнена дії під знаком високої мети. Це і є Чин. Енергія чину як домінанта стилю, і життя, і творчості Є. Маланюка з’єднує, злютовує всі мотиви й тематичні зрізи його доробку в один потужний крицевий сплав “art militans’у”. Тут і болючі роздуми про недавню національну катастрофу, пошуки та критична переоцінка її причин, і мотиви подальшої боротьби за державність і волю України, і історіософські візії, і гнівні інвективи степовій Елладі, насправді такої до болю дорогій землі батьків. Ця стильова домінанта поета-трибуна, натхненна його глибоким “вірую”, забезпечує непроминальність його Слова, наповненість енергією самого життя. Адже, за слушним висловом Т. Салиги, “тільки те, що творилось, відбувалось у фарватері державницької ідеї, могло мати для нього значення” [6, 5]. Цією енергетикою стилю визначається й вододіл між антитетичними образами національного характеру в його поезії та есеїстиці: “варяг (тут радше як метафора), державник, лицар, козак, воїн” – “малорос, хам, гречкосій”, “тютхтій-хохол, що хоч дурний та хитрий, / макітру хилить виключно по вітру” (“Сонет огиди і гніву”). Урешті, Людина як образ Божий – і як антитеза їй “екзотично-карповате вбожество”. Його гнівні інвективи, на жаль, актуальні й досі: “Обабіч шляху із Варяг у Греки / Ще й досі живуть ні варяги, ні греки. / А так собі – еманція, гра / Дрижить протоплазмою без ядра” (“Історичне”).

Прикметно, що й назва першої поетичної збірки Є. Маланюка (“Стилет і стилос”) прочитується як чин, утілений у слові, і слово, реалізоване в чині, бо ж саме так трактує автор мистецтво поетичне (“Ars poetika”). В есеї про Шевченка Маланюк часто називає поезію великого Кобзаря “вольовою, електризуючою”. Цілком справедливо ця формула стосується й поезії самого Маланюка. Його “Ars poetika” – це “ars militans”, однак суттю її є не оспівування війни як хаосу й смерті, а уславлення національно-визвольних змагань як сили, що оновлює, визволяє з рабства, сталить і гартує національний характер. Т. Салига наголошує: “Він пише про горобину ніч нашого лихоліття. Але він не тільки жде. Він викликає цю ніч. Він чує в ній ходу нових людей, які уміли кинуть п’яний сміх в скривавлене обличчя муки, а не струмок музичних сліз відвічного каліки і раба” [6, 10]. Для нього важливо, щоб “вірш пожежею палав”. Для нього “Поет – повстань майбутнього сурмач, / Що конструює День над Ніччю”. Відтак “Єдино конструктивний чин / Поможє нам опанувати / І над стихіями глибин, / Й стихії шалом біснуватим” (“Ars poetika”). І обов’язок поета поєднується нероздільно з обов’язком воїна: “Там, де Захід зіяв як брама / До відвічних прабатьківщин, / Над непімщеними ж полями / Ще гримів наш залізний чин” (“З чорної Еллади”). Недарма ж – “державо, ти була як поле бою”.

Його чин – це не емоційний вибух, що вигорає, залишаючи тільки чад. Це виваженість і зваженість рішень, невідворотність кроку до мети: “не шал хвилевий – чину недокровність – / напруженість, суцільність, важкість,

повність”. Або ж іще: “Це молодість, підвладна чарам, / Вбачала там вогонь і мсту, / Де справді діють: чин і кара, / Закон удару й зір в мету” (“Досвід”). До речі, те, що чин у розумінні Є. Маланюка – це не тільки героїка, а й праця над собою, обов’язок “образ Божий багном не сквернити”, завжди усвідомлювати себе Людиною вольовою, потверджує його спогад, уміщений у “Нарисах з історії нашої культури”. Є. Маланюк згадує, як у таборі для інтернованих доля звела його із групою петербуржців – колишніх аристократів, що неймовірно опустилися. І разючим контрастом постає на їхньому фоні “літній чоловік з виразною військовою поставою. Коли приходила пора їжі, цей старий сотник виймав зі скриньки чистий вишитий рушник, розстеляв його на якимсь стільчику, син ставив на нім менажку з юшкою, вони хрестились” [3, 19].

Як же на рівні образності, ритміки, фоніки втілюється в Маланюковій поезії ця енергія чину? Сам поет, аналізуючи проблему національного в мистецтві, писав: “Слово, що характеризується властивим кожному матеріялові опором, не опановане ритмом внутрішньої музичності, не одухотворене рухом, залишається мертвим, косним, бездушним” [3, 81]. “Немає гірш як інертність людської думки”, – вважав поет і визнавав “творче напруження” запорукою успіху.

Його поетичному слову підвладний “ритм внутрішньої музичності”, яскравість, неймовірна ваговитість художніх образів; він опанував і форму: імператорові залізних строф скорився навіть сонет. Дослідники творчості Є. Маланюка вважають, що його художня стилістика ввібрала в себе елементи суворого реалізму, романтизму, бароко та неокласицизму. В. Державин назвав його “напівсимволістом і напівромантиком”. М. Нервлий – “симфоністом в царині поезики”, що “вільно оперує художніми засобами і класичної поетичної мови, й найсучаснішими образними версифікаційними трансформаціями” [5, 8]. І. Дзюба наголошує: “Маланюк культивував стиль строгий і лапідарний, дисципліну вислову; він не потопав у емоціях, а формував їх напругою думки; з цієї ж думки народжувалася і його чітка разюча метафорика, і сугестивна ритмомелодика, і енергія пластичного малюнка” [1, 403]. Поет виробив власну мову символів, що є водночас і знаряддям, і результатом його світогляду (М. Нервлий). Саме символізм визначає одну із провідних рис поетичного мовлення Маланюка. Наскрізний символ його поезії – державна бронза, і символом нової Еллади, нової України постає Ніка із Самотраки. А “лаконічність є принципом, що регулює структуру тексту” (І. Дзюба). Ця віталістична, вогниста, життєствердна поезія волі й напруги має той же ген, що й поезія Т. Шевченка. І не випадково, як і в Т. Шевченка, у Є. Маланюка найпоширенішою метафорою є образ серця. Адже саме серце задає ритм усьому живому. Тому в ритмі сталевих когорт поетових ямбів учувається й ритм серця. Особливо важливою ця метафора є в перший період його творчості, іноді вона посилюється багряною барвою, барвою крові: “І колись, як крицеві фаланги / Понесуть серця, вогненні вщерть, / Помсти й гніву пурпуровий ангел / І твою згадає смерть” (“Пам’яті поета й воїна”); “Але серце падає в прірву, / Але розум пожаром гуде”; “Тільки камінь серця розбитий / В наростаючу тьму понесу”; “так несемо в сліпих серцях твоє незбагненне обличчя”; “охляле серце як сліпе” (“Ісход II”); “А оця доба, здається, зависока / на вбогі й висохлі серця” (“Сонети про Орлика”). Образ серця, крові (що часто постає і як символ священної жертви, зневаженої хохлом-обивателем – “кривава скрутка Крут”) посилюється вогнем інвектив, як у гнівно-пекучих, обпалюючих “Псальмах степу” (“Коли ж, коли знайдеш державну бронзу, / Проклятий край, / Елладо степова”) з використанням біблійних алюзій (“міцна, як смерть, твоя в’язниця...”). В основі багатьох

Маланюкових образів – архетип воїна, тому для нього й “синьоокий, стрибожий вітер – мов комонна стать козака” (“З варягів”). Навіть пейзажні замальовки підпорядковані поетиці “ars militans’u”: “Кривавляться сувої хмар – повстань червоні орифлами” (“Вечір”); “Вже кров’ю кленів перші рани / Позначив вересень в лісах” (“Вже кров’ю кленів...”) Спостерігаємо це і в поезії 1950-х (зб. “Влада”, Філадельфія, 1951): “День не погляне, не промовить, ідучи військовим кроком в ніч” (“Будні”). Але втомлений розлукою з Батьківщиною, поет “в безсонячних щілинах Мангаттану, в каньйонах божевільного Бродвею” все частіше відчуває: “Дні проходять, як риби на темному дні”.

Дихає, пульсує, яріє буремна епоха в його карбованих ямбах, як кінокадри стрічки, що відкривається з архівів Вічності, проноситься над нашим сьогоденням... Ритміка й фоніка, градаційна побудова поетичного рядка, потужна алітераційна “оркестровка” створюють неймовірний ефект справді карбованого рядка, залізних, крицевих строф, дають відчуття зібраної й закутої в обладунки волі, сповненої чину. Услухайтесь у цю ритміку, у ці алітерації, що створюють ефект польоту ескадр, рев гармат, передають і шал боротьби, і надію на повернення звитяги (“Доба”):

Бомбоносних ескадр впокоряючий клекіт,
Невмолима жага пожадливих ескадр.
І ревуть з-поза гір батареї далекі,
І рокованим дійством бушує Театр.

Наша юність – палка, наша юність – грозова,
Гураганна, гарматна, шрапнельна весна.
Задудни нам походом і вибухни знову
Динамітом нещадним пекучо-ясна!

Щоб крізь дим і вогонь, мимо скреготу смерті,
Мов по трупах років, перекрочить добу,
Щоб не зрадило серце, щоб віддих упертий
Ще останнім зусиллям вдихнув боротьбу.

І прийняв її жар, як належну заплату,
Як заслужений дар від воскреслих століть:
Нашу юність палку, нашу юність крилату
Нам ще раз пережити, обернену в мить.

У статті “Поезія і вірш” Є. Маланюк укотре акцентував на енергії, що робить із технічно досконалого, з найвишуканішими римами й алітераціями вірша ПОЕЗІЮ: “Поезія – це вірш, наладований енергією, подібною до електричності” [3, 105]. Його поезія якраз “наладована” такою енергією – енергією чину. В естетиці чину особливий акцент – на імперативі активності життєвої й літературної правди, на відповідності текстотворення й життєтворення.

Наголошуючи на моральному імперативові, що об’єднав життя і творчість письменника, Є. Маланюк потрактував біографію Г. Чупринки як мистецький твір, як вияв його стилю життя, що був рівноцінний стилю творчості: “Для поета назавжди: слово є Чин і Чин є Слово” [3, 228]. Він дійшов ширшого узагальнення щодо поняття “стиль”, його ідейного наповнення: “Може, у жадного іншого народу так гостро й болюче не стоїть проблема стилю, проблема духу форми, формотворчого духу, що змушує матерію прийняти певну, адекватну їй і єдину для неї форму. Бо, на хвилину перейшовши з цієї термінологією до сфери

політики, ми з повним правом можемо констатувати, що проблема державности є також проблемою стилю. Нація, що осягнула форми, є нацією державною” [3, 228]. Отже, за Є. Маланюком, важливим стилетворчим чинником є його “одуховленість”, виразне пульсування на всіх попередньо вказаних рівнях вияву стилю ідеї як визначального чинника “індивідуального вибору стильової стратегії”.

“Його козацький темперамент нетерпляче жадав матеріалізованого втілення слова – чину. Завдяки цьому в його особі: 1. українська література має яскравого поета; 2. українська історія має яскраво окреслену героїчну постать 3. українська культура має одну з таких рідких у нас стильово закінчених біографій” [3, 229]. Це рядки з Маланюкової статті про Г. Чупринку. Але хіба не це ж саме можна сказати і про Є. Маланюка! Урешті, його прожита й викарбувана в поетичних рядках “Біографія” – тому підтвердження: “Завжди напружено, бо завжди – проти течій, / Так – навпростець, де спалює мета. / Все чути. Всім палать. Єдиним болем бути. / Тим криком, що горить в кривавім стиску уст” (“Біографія”).

Його слово – завжди на сторожі. Як вічний вартовий, несе на зоряній стежі варту. Його огненний чин оживає в подвигах добробатів, що, зражені, потрапили в “криваву скрутку” Іловайська, кіборгів, що залишилися помирати під бетонними плитами твердині та ціною власних життів спинили нову орду на Сході України: “Так встає Несмертельність. / Чи бачиш, днедавня Європо, / Марш полеглих, Марш Мертвих? / То співи їх вітер несе” (“Провесна”). Його слово кличе до активної дії, уселяє віру в історичну справедливість – неминучу покару для загарбника: “За набої в стінах Софії, / за кривавую скруту Крут / Хай же хиже серце Росії / половецькі пси роздеруть!” (“Варяги”).

Воно звучить непереможною вірою в невичерпальність духу нації, у здобуття, нарешті, справжньої державности: “З-під ржі тисячліття залізом держава зросте. / І Рюрик країну ще раз нарече: Гардаріка” (“Сага”). В астралі Держави Слова сталять нам цю віру його крицеві ямби: “Мій ярий крик, мій біль тужавий, / Випалюючи ржу і гріх, / Ввійде у складники держави, / Як криця й камінь слів моїх”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дзюба І. Поезія вигнання // Маланюк Є. Земна мадонна. Вибране. – Братислава, 1991. – С. 396–406.
2. Донцов Д. Дві літератури нашої доби / [репринтне вид. 1958 (вид-во “Гомін України”, Торонто)]. – Львів: Просвіта, 1991. – 295 с.
3. Маланюк Є. Книга спостережень: статті про літературу. – Київ: Дніпро, 1997. – 430 с.
4. Маланюк Є. Земна мадонна. Вибране. – Братислава, 1991. – 444 с.
5. Невблій М. Поет боротьби й вселюдських ідеалів // Маланюк Є. Земна мадонна. Вибране. – Братислава, 1991. – С. 6–34.
6. Салига Т. “Поезія і ніж” та строфи – на шаблі // Маланюк Є. Повернення. Поезії. Літературознавство. Публіцистика. Щоденники. Листи / Серія “Ad Fontes – До джерел”. – Львів: Світ, 2005. – С. 3–16.

Отримано 8 грудня 2018 р.

м. Івано-Франківськ

